

УДК 234.24

А.М. Костенко, канд. філос. наук

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ВІРИ У ПРОЦЕСАХ РЕЛІГІЙНИХ НАВЕРНЕНЬ

У статті на підставі аналізу наукових теорій, присвячених релігійному наверненню, обґрунтовано, що: а) у психологічному плані релігійна віра завжди пов'язана з сильним емоційним фоном, який супроводжує відчуття інтелектуальної упевненості в існуванні вищої сили; б) навернення є постійним і основним виміром релігійної віри, яке фіксує її динамічний характер; в) найважливішою характеристикою віри виступає її "вольовий" вимір, який виражається в схильності людини підпорядковуватися в своїх діях вимогам віри; г) релігійне навернення спричиняє зміну ставлення людини до життя, і цей новий настрій є сталим і сильним, хоча індивідуальні відчуття в ньому можуть змінюватись.

Ключові слова: релігійна віра; релігійне навернення; релігійний досвід; теорії релігійного навернення; раціональність; ірраціональність.

Релігійна складова людського життя в загальному розумінні – це віра в існування сакрального світового порядку і в те, що наше найвище благо – пов'язати з ним своє існування. Віра є основним компонентом релігії, оскільки вона є джерелом і способом її існування. Релігійна віра діє як єдина цінність і створює основи орієнтирів психіки людини. У структурі віри всі психічні явища отримують релігійний зміст. Попри очевидну реальність предмета віри для себе, суб'єкт не може раціонально довести його істинність, що не скасовує його упевненість у вірності своїх суджень.

Релігійну віру неможливо довести та дослідно обґрунтувати. Вона спрямована на об'єкт, який має статус сакральності. За своєю сутністю релігійна віра не є статичною, вона доволі динамічна, рухлива й одночасно цілісна та всеосяжна. Релігійна віра переважно пов'язана з чуттєвим, образним сприйняттям об'єкта.

Людина не народжується вірянином, але стає таким у певний момент свого життя. Для різних людей цей процес відбувається по-різному: наприклад, через екзистенційну тривогу, пов'язану зі смертю, або завдяки тривалим роздумам, переосмисленню цінностей. Залучення людини до релігійної традиції називається релігійним наверненням. Навернення може бути переходом від невіри до глибокої та активної віри або з однієї релігії до іншої.

Релігійне навернення відбувається внаслідок нового релігійного досвіду людини. Як правило, релігійний досвід розуміється, як сукупність релігійно маркованих почуттів та досвіду, таких як відчуття гріховності, покаяння, втіхи, божественної присутності, одкровення, тобто тверджень, які легітимно існують в рамках релігійної парадигми, але які не мають такого виключного положення в світському середовищі. Отже, релігійним досвідом можна вважати будь-які психологічні стани, пов'язані зі сповіданням будь-якої релігії.

У науковій літературі феномен віри та її набуття через навернення визнається різними дослідниками як значущий психологічний факт і розглядається в роботах Б. Братуся, Ю. Борункова, Р. Грановської, А. Козирєвої, В. Москальця, О. Предко [6], Д. Угриновича, В. Джеймса [4], А. Забіяко [5], Є. Ариніна [1], Є. Торчинова [8], С. Грофа [3] та ін.

Але сам процес релігійних навернень як шлях збереження й відтворення релігії описаний у літературі значно менше і тому становить неабиякий інтерес для дослідження.

Виходячи з вищесказаного, **метою цієї роботи** є розгляд ролі віри в процесах релігійних навернень.

Об'єкт роботи – віра, як чинник релігійних навернень.

Предметом роботи є розгляд ролі віри у процесах релігійних навернень.

Психологічні чинники релігійної віри створюють певну концептуальну матрицю. Кожний такий чинник має свою функціональну специфікацію; проте всі загалом вони вибудовують цілісну релігійну особистість. Дослідник розглядає віру в контексті індивідуального релігійного досвіду та процесу навернення. Проте релігійний досвід, релігійна віра є складовими концептами релігійності людини, завдяки їм здійснюється процес навернення, тобто вони дозволяють зрозуміти механізм навернення, виступають його структурними елементами.

Філософи, особливо прагматичного спрямування, неодноразово відзначали наявність емоційного фону, який супроводжує упевненість в тому або іншому стані речей. У найзагальнішому вигляді цей фон характеризує внутрішнє задоволення, душевний спокій і комфорт. Невпевненість, навпаки, супроводжується занепокоєнням і невдоволенням. Однак у разі, коли йдеться про віру релігійну, до загального емоційного фону приєднуються декілька суттєвих доповнень.

Велике значення в процесі формування релігійної віри відіграють такі процеси як наслідування та ідентифікація. Зазвичай під наслідуванням (імітацією) розуміється засвоєння індивідом способів поведінки на підставі спостереження за оточуючими, тобто це, власне, цілеспрямоване відтворення манер, вчинків і звичок інших людей. Натомість ідентифікація – емоційно обумовлений процес ототожнення себе з іншою людиною, внаслідок чого засвоюються моральні норми, цінності, настанови й способи поведінки цієї людини, відбувається включення їх у власний внутрішній світ. Ідентифікація передбачає наявність сильного емоційного зв'язку між індивідом і людиною, роль якої вона на себе приміряє, з якою вона себе ототожнює. При цьому, якщо та чи інша поведінка з певних причин регулярно викликає

позитивні емоції, вона стає "бажаною для індивіда", отже, таким чином формується відповідний мотив [1].

Людина, що вірить в наявність певних сакральних об'єктів, встановлює інтенціональний зв'язок із об'єктом власної віри, який може бути охарактеризований через психологічну залежність від уявного героя, духа, бога і т.і. Інтенціональний зв'язок, який передбачає стан очікування, не передбачає при цьому існування об'єкта віри. Сама ж релігійна віра або віра в реальне буття релігійної сутності повною мірою компенсує проблематичність об'єкта інтенції: релігійний суб'єкт в самому акті віри затверджує буття даних об'єктів принаймні для себе. Тим самим він відчуває не лише душевний комфорт, який характеризує і, наприклад, віру ґносеологічну, але й піднесене відчуття залучення до Абсолюту.

У літературі, присвяченій досліджуваному питанню, можна зустріти безліч варіантів пояснення і призначення почуття релігійного навернення, починаючи від теологічних концепцій і закінчуючи антирелігійними та надто детерміністськими теоріями.

Що стосується перших, то вони не можуть бути викладені концептуальною мовою науки. Серед наукових пояснень цікавою видається гіпотеза відомого психолога П.В. Симонова. З його точки зору емоції відіграють важливу роль в адаптаційному механізмі людської діяльності. Їх функція полягає в компенсації інформації, якої бракує для прийняття рішень. У ситуаціях, коли доводиться робити вибір в умовах недостатнього проясненої ситуації, емоції допомагають вийти зі стану "буриданового осла" і прийняти, якщо й не оптимальне, то швидке і можливо рятівне рішення (у тому числі таке, що пов'язано з пошуком нової інформації).

П.В. Симонов вказує на те, що в емоційному відношенні маркуються саме ті уявлення, які мають велике значення для людської життєдіяльності, але при цьому не отримують однозначного обґрунтування [7].

Виходячи з подібних міркувань слід визнати, що релігійні переконання людини, які впродовж тисячоліть мали центральне значення для виживання людства, повинні були знайти граничне емоційне навантаження. Власне про такий вищий емоційний статус почуттів, які супроводжують релігійне сходження до Абсолюту, говорять свідчення святих, містиків і пророків. Про це ж свідчить релігійне мистецтво, яке за загальним визнанням деяких фахівців знаменує вершину людського духу.

Цікаво в зв'язку з цим звернутися до концепції знаменитого психолога і філософа Е.Фромма, який запропонував розрізняти раціональний та ірраціональний типи віри. Зокрема, під ірраціональною вірою він розумів "віру в людину, ідею або символ, що бере початок не у власному досвіді мислення і почуттів людини, а засновану на емоційному підкоренні ірраціональному авторитету" [9]. Фромм, тоді як віра раціональна "на-впроти, є твердою переконаністю, заснованою на плідній інтелектуальній і емоційній діяльності" [9]. Природно, що релігійна віра повинна бути охарактеризована, як віра більшою мірою ірраціональна, а тому і емоційно закріплена. "У західному світі, – додає Е.Фромм, – кульмінаційна віра була виражена релігійною мовою в іудеохристиянській релігії" [9].

Можна вважати, що найважливішою особливістю релігійної віри є найбільш насичений із можливих емоційний фон, який супроводжує прояви релігійної віри в людській психіці. Психологія, відокремившись від філософії, практично відразу почала робити спроби збагнення сутності релігії шляхом розкриття таємниць релігійної душі. Однією з найвідоміших стала інтерпретація Зигмунда Фрейда ("Тотем і табу" (1913), "Мойсей й монотеїзм" (1939), яка дала імпульс до формування нової

традиції. Власне релігійна віра неодноразово була предметом психологічних досліджень.

Центральним поняттям психологічних інтерпретацій з необхідністю стає релігійний досвід, який розглядається як варіант досвіду психічного, однак забарвленого в релігійні тони. Зокрема Густав Юнг підкреслював значущість двох аспектів віри, які перетворюють її на віру релігійну. Йдеться про відчуття "нумінозного" і особисту довіру до об'єкта віри: "усяке віровчення ґрунтується, з одного боку, на досвіді нумінозного, а з іншого – на відданості, вірності, довірі до певного чином відчутних впливів нумінозного і до подальших змін свідомості. Разючим прикладом такого впливу може служити навернення апостола Павла. Можна сказати, що "релігія" – це поняття, що означає особливу установку свідомості, зміненої досвідом нумінозного" [10].

У юнгівському визначенні сутності вчення, заснованого на вірі, на перший план висуваються центральні концепти психологічної інтерпретації – поняття релігійного досвіду, зміненої свідомості, відчуття нумінозного. Специфіка подібного розуміння релігійної віри полягає в новому розумінні сутності релігії. Зміщення теологічного дискурсу в психологічну площину перетворює релігію на деяку форму кодифікації певних психічних імпульсів. Сам Юнг із цього приводу пише наступне: "Віровчення є такими, що кодифікують і догматизують форми первинного релігійного досвіду" [10].

Подібне розуміння релігії не лише позначається на переосмисленні релігійної віри, але й суттєво трансформує уявлення про місце релігії в цілісності культурного досвіду. Юнг пише: "Те, що у нас заведено називати "релігією", в такій мірі є підробкою, що я часто запитую самого себе: чи не виконує такого роду "релігія" (я вважаю за краще називати її віровченням) важливу функцію в людському суспільстві? Безперечно мета заміщення – поставити на місце безпосереднього досвіду певний набір придатних символів, підкріплених твердженням догмата і ритуалу. Католицька церква підтримує їх всім своїм незаперечним авторитетом, протестантська церква (якщо цей термін ще можна застосовувати) на-полягає на вірі та євангельській благоді. Доки ці два принципи працюють, люди надійно захищені від безпосереднього релігійного досвіду. Навіть якщо щось подібне із ними та трапиться, вони можуть звернутися до церкви, де їм пояснять – чи прийшов цей досвід від Бога або від диявола, прийняти його або відкинути" [10].

У концептуалізації Юнга дослідник стикається не просто із новим поглядом на сутність релігійної віри, а й присутній при своєрідному концептуальному повороті. Із області теологічного, тобто з області досліджень зв'язків сакрального і земного, віра переміщається в область психічного, в якій отримує "прописку" і нумінозне як таке. Подальша розробка теми релігійної віри відбувається, як розробка теми саме психологічної та подібна тенденція характерна для робіт не лише середини, але і всієї другої половини ХХ століття.

Можливо найхарактернішою в зв'язку з цим є теорія американського психолога С.Грофа, який пов'язав основні догматичні положення відомих релігійних систем з фазами перинатального існування людини. На думку Грофа "спогади" плоду і новонародженого немовля, витиснені в підсвідомість, складають своєрідний базис психіки (а тому та основних поведінкових стереотипів) дорослої людини взагалі та зокрема його релігійних переконань. У своєму дослідженні областей людського несвідомого С.Гроф виділяє чотири так звані пери

натальні матриці, які пов'язує з різними моментами перинатального життя:

Перинатальна матриця I: початкова єдність із матір'ю (внутрішньоутробні переживання [вболівання] до початку пологів).

Перинатальна матриця II: антагонізм із матір'ю (перейми в закритій матці).

Перинатальна матриця III: синергізм із матір'ю (проштовхування через родовий канал).

Перинатальна матриця IV: відокремлення від матері (припинення симбіотичного існування із матір'ю і формування нового типу відносин) [3].

Кожна матриця "відповідальна" за певні елементи релігійної символіки, втілення якої автор концепції вбачає в найрізноманітніших релігійних традиціях. Релігійна віра в такому разі може бути зведена до генетично виправданої прихильності суб'єкта до певного символічного відбивання несвідомих областей власної психіки. Джерела даної концепції можна знайти вже в творчості Г.Юнга, який указував на зв'язок релігійного догматизму із люд-людською психікою: "Догмат представляє душу повніше за теорію, бо остання виражає і передавати живу істоту абстрактними поняттями, догмат же зда виражає життєвий процес несвідомого у формі драми розкриття, жертвопринесення і спокутування" [10] формулює лише зміст свідомості. Більш того, теорія повинна

Послідовник С.Грофа – Є.А.Торчинов продовжує розвиток психологічної парадигми в релігієзнавстві та однозначно пов'язує сутність релігії з особливостями функціонування людської психіки: "не мудруючи лукаво і не віддаляючи неминуче, відразу ж заявимо, що вважаємо саме релігійний досвід фундаментальною основою феномена релігії як такого, саме його ми розглядаємо як першоелемент релігії з усіма її віруваннями, догматами та інститутами. Або, що буде точніше, ми вважаємо, що в основі релігії лежать часом глибинні, часом і більш поверхневі психічні переживання або стани, які пізніше, в межах традиції, що вже склалася, можуть кваліфікуватися як релігійний досвід" [8, с. 11].

В. Джеймс вважав, що релігійний досвід містить у собі достатньо широкий спектр феноменів, зокрема, навернення, молитву, містицизм тощо. Він висловив свою впевненість у реальності існування містичних станів, а також прагнув довести велике значення містики, тому що "всі корені релігійного життя, як і його центр, ми повинні шукати у містичних станах свідомості" [4]. На його думку, релігійний досвід безпосередньо пов'язаний із цариною містичного. Є.Торчинов [8] також визнає релігійний досвід основою релігії, і визначає цим поняттям сукупність усіх психічних станів, що пов'язані зі сповіданням будь-якої релігії. Зокрема, до них належать переживання, навернення, почуття гріховності, каяття, втіхи тощо. Водночас, він стверджує, що містика постає визначальною частиною релігійного досвіду: "Під релігійним досвідом ми будемо розуміти ті переживання і стани свідомості, які, зазвичай, відносяться до релігієзнавством до галузі містики і які є об'єктом достатньо прискіпливої уваги з боку представників глибинної психології, перш за все, К. Юнга і американських трансперсональних психологів С. Грофа, К. Вілера та ін." [8, с. 32].

Зрештою, зусилля психологів і учених, що симпатизували психологічній інтерпретації релігії, зробили істотний внесок у розуміння релігійної віри. Констатація цього факту не повинна примусити дослідника закрива-

ти очі на суттєве спотворення автентичного релігійного змісту, який вкладала в поняття віри теологія і сама релігійна свідомість. Втім, зміна уявлень про сутність релігійної віри відбивала й ті революційні зміни, які відбулися в розумінні сутності самої релігії.

Висновки. Підбиваючи підсумки зробленого аналізу ролі і місця віри у процесах релігійних навернень, треба зупинитися на тих центральних моментах, без яких уявлення про предмет дослідження буде не повним. У психологічному плані релігійна віра завжди пов'язана з сильним емоційним фоном, який супроводжує відчуття інтелектуальної впевненості в існуванні вищої сили, відповідальної за космічний лад і що існує стан речей у навколишньому світі.

Постійним і основним виміром релігійної віри є навернення, яке фіксує її динамічний характер. Тому віра не є статичною константою, а знаходиться у постійному процесі поглиблення. Навернення як вимір віри є не стільки одноразовим актом, скільки процесом. Воно означає зміну способу мислення і зміну позиції, що стає видимою, актуалізованою.

Найважливішою характеристикою релігійної віри виступає її "вольовий" вимір, який виражається в схильності релігійної людини підкорятися в своїх діях вимогам віри. Підставою життєдіяльності людини, яка пережила процес навернення – стає уявлення про відповідальність перед об'єктом віри, а релігійні імперативи сприймаються нею як категоричні приписи.

Труднощі вивчення релігійних навернень пов'язані з неможливістю повноцінного перекладу внутрішніх переживань особистості на мову наукових понять або навіть повсякденного спілкування. Ефект від релігійного навернення полягає в тому, що воно спричиняє зміну ставлення до життя, і цей новий настрій є сталим і сильним, хоча індивідуальні відчуття в ньому можуть змінюватись. Іншими словами, особа, яка пройшла навернення, досягає певного релігійного стану і прагне внутрішньо пристосуватися до нього, а не відхилятися, незалежно від того, наскільки ступінь її релігійного ентузіазму коливається.

Список використаних джерел:

1. Аринин Е. И. Философия религии. Принципы сущностного анализа: [монография] / Е. И. Аринин. – Архангельск: Изд-во Поморского госуниверситета им. М.В.Ломоносова, 1998. – 295 с.
2. Вододілі секуляризації / Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. – Вінниця, ТОВ "Нілан-ЛТД", 2015. – 239 с.
3. Гроф С. Области человеческого бессознательного: Данные исследования ЛСД / С. Гроф; [Пер. с англ.]. – Москва: Изд-во Трансперсонального ин-та, 1994. – 273 с.
4. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / Уильям Джеймс; общ. ред. П.С. Гуревич, С.Я. Левит. – М.: Наука, 1993. – 431 с.
5. Забияко А. Психологический анализ работ Зигмунда Фрейда / Андрей Забияко // Вестник МГУ. Сер. "Философия". – 1995. – № 2.
6. Предко О. Психология религии: стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс] : Українське релігієзнавство. – 2005. – № 33. – С. 67-77.
7. Симонов П. В. Потребностно-информационная теория эмоций / П.В. Симонов // Вопросы психологии. – 1982. – № 6. – С. 44-56.
8. Торчинов Е.А. Религии мира: Опыт запредельного: Психотехника и трансперсональные состояния // Е.А. Торчинов. – СПб.: Центр "Петербургское Востоковедение", 1997. – 384 с. – ISBN 5-88389-001-6.
9. Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики [Электронный ресурс] / Пер. с англ. и послесл. Л. А. Чернышевой. – Режим доступа: http://cpp-p.ru/wp-content/uploads/2015/05/Fromm_E%60rih__CHelovek_dlya_sebya.pdf
10. Юнг Г. Психология и религия [Электронный ресурс] / Пер. с англ. А. М. Руткевича. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Yung/psih_rel.php

Надійшла до редколегії 15.10.17

А.М. Костенко

РОЛЬ И МЕСТО ВЕРЫ В ПРОЦЕССАХ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБРАЩЕНИЙ

В статье на основании анализа научных теорий, посвященных религиозной обращению, обосновано, что: а) в психологическом плане религиозная вера всегда связана с сильным эмоциональным фоном, который сопровождает ощущение интеллектуальной уверенности в существовании высшей силы; б) обращения являются постоянным и основным измерением религиозной веры, фиксиру-

щее ее динамический характер; в) важнейшей характеристикой веры выступает ее "волевое" измерение, которое выражается в склонности человека подчиняться в своих действиях требованиям веры г) религиозное обращение вызывает изменение отношения человека к жизни, и этот новый настрой является постоянным и сильным, хотя индивидуальные чувства в нем могут меняться.

Ключевые слова: религиозная вера; религиозное обращение; религиозный опыт; теории религиозного обращения; рациональность; иррациональность.

A. M. Kostenko

ROLE AND PLACE OF FAITH IN THE PROCESSES OF RELIGIOUS CONVERSION

In the article, based on an analysis of scientific theories devoted to religious conversion, it is justified that: a) psychologically, religious faith is always associated with a strong emotional background that accompanies a feeling of intellectual confidence in the existence of a higher power; b) treatment is a constant and basic measure of religious faith, fixes its dynamic character; c) the most important characteristic of faith is its "volitional" dimension, which is expressed in a person's tendency to obey the requirements of faith in his actions; d) religious conversion causes a change in the person's attitude to life, and this new attitude is permanent and strong, although the individual feelings in him can vary.

Key words: religious faith; religious treatment; religious experience; theory of religious conversion; rationality; irrationality.